

7. Löndunarbannið og tilraunir til að brjóta það á bak aftur (1952-1953)

Ámundi Ólafsson

Aðdragandi

Útfærsla landhelgi Íslands í 4 mílur tók gildi 15. maí 1952. Hinir litlu bátar í mínum litla heimabæ, Keflavík, fóru á sjóinn með hinn íslenska fána að húni. Gleði og bjartsýni ríkti þennan sólbjarta sumardag. Ísland hafði stækkað og flóar þess loks friðaðir. Tæpum átta árum eftir endurheimt fullveldis þess.

En hver hafði opnað þessa flóa fyrir togveiðum? Það höfðu Danir gert með samningi við Breta 1901, sem Íslendingar nefndu síðar danska flesksölusamninginn. „Flesksölusamningnum“ danska var sagt upp af Íslands hálfu 1949. Beðið var átektu með frekari útfærslu þar til úrslit lögju fyrir í deilu Breta og Norðmanna. Sá úrskurður birtist 16. desember 1951. Norðmenn unnu málið. Með tilvísun til „Landgrunns laga“ frá 1948, sem Alþingi hafði samþykkt, ákvað íslenska ríkisstjórnin að færa út í 4 mílur þann 15. maí 1952. Reglugerð þessa efnis var birt 19. mars 1952.

Útfærsla kynnt.

Ólafur Thors var sjávarútvegsráðherra í ríkisstjórn Framsóknarflokks og Sjálfstæðisflokks, sem hafði verið mynduð árið 1950. Honum fól ríkisstjórnin að kynna Bretum hina væntanlegu útfærslu. Sætir reyndar nokkurri furðu, að þáverandi utanríkisráðherra, Bjarni Benediktsson, skyldi ekki fara með Ólafí, eða flytja málið beint við hinn nýskipaða utanríkisráðherra Breta, Anthony Eden, sem tók við því embætti árið áður. Átti Ólafur því fund með níu valdalausum, og umboðslausum, breskum embættismönnum þann 25. janúar 1952. Sá fundur hefur áreiðanlega orðið Ólafí leiðinlega lýjandi. Hann varð gagnslaus, og gerði jafnvel illt verra, því þessir embættismenn gáfu síðan skýrslu til sinna yfirboðara, og voru okkur á engan hátt

hliðhollir.¹ En þrátt fyrir formleg mótmæli Breta og nokkurra fleiri þjóða var reglugerðin gefin út eins og áður segir, 19.3.1952.

Aðgerðir Breta og aðvaranir

Viku fyrir þennan fund skrifaði norðurdeild breska utanríkisráðuneytisins bréf, „report”, til ráðuneytis landbúnaðar og fiskveiða, og benti á, að breskur fiskiðnaður væri „jealous”, fullur afbrýði, vegna landana íslenskra skipa í Bretlandi. Mætti því búast við, að menn í „fishing industry” tækju mál í sínar hendur.²

Á fundinum 25. janúar vísaði H.J.Johns, fiskimálastjóri Breta, til „resentment of extension within the British fishing industry and to the possibility of retaliation on it's part”, þ.e. hugsanlegra gagnaðgerða fiskiðnaðarins, sem, eins og síðar kom í ljós, er fyrst og fremst hin öflugtu samtök breskra togaraeigenda. Ólafur svaraði því aðeins til, að „we will take the consequences”, þ.e. við munum taka því. Jafnframt neitaði Ólafur tillögu lögmanns Breta, E. Beckett, um svokallaða „ad hoc” landhelgislínu.

Hinn 5. febrúar 1952 er norðurdeild breska utanríkisráðuneytisins að hugleiða hvernig skuli bregðast við væntanlegri útfærslu Íslendinga. Mr Whitewell ritar þær sem minnispunkta, „minutes” af hálfu ráðuneytis síns. Möguleikar Breta væru fjórir :

- A. Vísa máli til Haag.
- B. Semja.
- C. Láta reka. (let event take their course)
- D. Retaliatory action, restrict, or prohibit landings of Icelandic fish in the U.K. as soon as any restrictive Icelandic regulations are forced against British fishermen. Þ.e. hefndaraðgerðir og löndunarbann. Mr. Whitewall mælti aðeins með B. Hann sagði D ekki „appropriate because of Britains international obligations” þ.e. ekki við hæfi sökum alþjóðlegra skuldbindinga Breta. D væri þó hin klæðskerasaumaða lausn, sem breska stjórnin léti samtök breskra

¹ Ólafur Thors II, bls. 163

² Jón Þ. Þór, bls. 35.

togaraeigenda komast upp með að framkvæma, og horfði þá jafnframt blindu auga á sínar alþjóðlegu skyldur.³

Viðbrögð breskra togaraeigenda.

Og breskir togaraeigendur fóru mikinn undir forystu J. Croft Baker. Hann var forseti Breska Togarasambandsins, B.T.F., samtaka breskra togaraeigenda. Í bókinni Trawling kemur fram, að margir togarasjómenn hafi ákaft hatað þessa eigendur „their passionate hatred for the owners”. Þeir hafi víða verið illa liðnir, „widely disliked”. Meðferð þessara sjómanna var líka slík, að við veiðar voru þeir látnir vinna 18 tíma í senn, en hvíldir í sex tíma. Samkvæmt rannsókn breskrar þingnefndar, svonefndri Holland – Martin skýrslu, gerðri 1969, var „Standard Mortality Rate “ eða dánartíðni þeirra sautján sinnum hærra en meðaltal, og að úthafs fiskimenn, 15-44 ára, voru 20 sinnum líklegri til að deyja af slysförum miðað við meðaltal annarra atvinnugreina.⁴ Hinn breski fiskimálaráðherra ritar A. Eden 3. mars 1952, þar sem hann segir, að löndunarbann á Íslendinga, ásamt útfærslu við Ísland, muni skerða heildarfiskafla Breta, sem nú væri 900 þús. tonn, um 150 þús. tonn.⁵ Það er auðséð, hvaðan þessar tölur eru komnar, því 23. apríl 1952 eiga togaraeigendur, undir forystu J.Croft Baker, formlegan fund í breska þinghúsinu, „House of Commons”, með ráðherra fiskimála og embættismönnum hans. Þar rekur Croft Baker talnarunur: 21% bolfisks 1951 hafi komið frá Íslandi, 23% ýsu, 27% kola, 40 % sólkola. Hann fullyrðir, að við útfærslu muni 40% afla breskra togara hverfa, og 75% þar af væri „prime fish”, eða flatfiskur. Hann sagði útfærslu munu hafa „severe effects which could not be made good” þ.e. óafturkræf áhrif, og að lokum sagði hann „regulations would almost certainly be bound to lead to discrimination against Icelandic vessels in the U.K. Fiski og Landbúnaðarráðherra fann ekkert athugasvert við þessar aflatölur, né hugsanleg bola-brögð, þ.e. „discrimination”. Hann varði sig og sína með þeim rökum, að Bretar væru í veikri aðstöðu vegna úrskurðar Haag dómstólsins. Í öðru lagi legðu ríki NATO ríka áherslu á að halda góðu sambandi –good relations- við Ísland vegna varnamikilvægi þess, og í þriðja lagi væri sterkur kommúnistakjarni, „element”, á Íslandi, sem myndi nota hvert tækifæri til að örva, „stimulate”, andbreskar tilfinningar. En Croft Baker sagði ráðherraum í lok þessa fundar, að ef Íslendingar

³ Sami, bls. 37

⁴ Trawling, bls. 204

⁵ Jón Þ. Þór, bls. 38

þrjúskuðust við að semja, þá skyldi breska stjórnin hætta fríverslun með fisk, taka aftur upp kvóta, og hækka innflutningstolla af fiski.⁶

Gerðu þig ekki að kjána.

Engendingar segja þetta oft við kjánalegum viðbrögðum annarra. En svo sannarlega gerði hún það, breska ríkisstjórnin, í maí 1955, þegar hún varði löndunarbann breskra togaraeigenda í skýrslu til til E.E.C, Efnahagsstofnunar Evrópu, sem hafði einmitt minnt Breta á, í ljósi sívaxandi gagnrýni, alþjóðlegar skuldbindingar þeirra. En í einum kafla bresku skýrslunar til E.E.C sem fjallaði um aðgerðir breska fiskiðnaðarins sagði að löndunarbann væri rangnefndi á aðgerðum Breta. Íslenska ríkisstjórnin kom löndunarbanninu einhliða á og tók ekki tillit til hagsmuna bresks fiskveiðiðnaðar né tók hún tillit til hinna „vingjarnlegu aðvarana“ um, til hvers gæti dregið. Ennfremur væri það ekki brot á alþjóðlegum skuldbindingum þó fiskimenn vildu ekki fara á sjó og veiða fisk, hefðu þeir ekkert ólöglegt gert og teldu á sér brotið. Sem sé, brjóta mætti alþjóðlegar skuldbindingar „ef menn teldu á sér brotið“!⁷

Lyktir löndunarbanns og afleiðingar þess.

Einu og hálfu ári eftir birtingu þessarar skýrslu var löndunarbanni aflétt í nóvember 1956. Þórarinn Olgeirsson, ræðismaður Íslands í Grimsby, og umboðsmaður Fél. Ísl. Botnvörpuskipaeigenda, gerði allt sem hann gat, og hafði næstum hnekkkt því, í október 1952. „Brotajárns-milljónamæringurinn“ Georg Dawson, sem Þórarinn helgar þrjá kafla í ævisögu sinni, reyndi,⁸ og mistókst einnig. Meðan löndunarbannið varði hélt Croft Baker uppi öflugri auglýsingaherferð, aðallega í breskum íhaldsblöðum, sem kostuðu tugi þúsunda sterlingspunda.⁹ Það voru veltiár hjá breskum togaraútgerðarmönnum. Lausir við íslenska samkeppni hækkaði fiskverð, gróðinn jókst á kostnað hinnar bresku húsmóður, og einnig aflinn, þvert ofan í áróðursstaðhæfingar J. Croft Bakers um hið gagnstæða. En stærsti sigur, og stærsti fiskurinn, sem þeir togaramenn fönguðu, var hin breska ríkisstjórn. Sem framhald löndunarbannsins var hinum komandi þremur þorskastríðum stjórnað af trollurum.

⁶ Jón Þ. Þór, bls. 39

⁷ The Dispute With Iceland, bls. 13

⁸ Sókn, 23. kafli

⁹ Sama bls. 221-222

Royal Navy átti það eftir að lúta alfarið stjórn Grymsbyskipstjóra við verndun veiðþjófa við Ísland.¹⁰

Lán í óláni – Blessings in disguise.

Sir Alec Guinness nefndi ævisögu sína þessu nafni. Sem tímaskeið í ævi einnar þjóðar geta Íslendingar nefnt það sama nafni. Því það varð löndunarbannið Íslendingum sannarlega lán, þó að í fyrstu þrengdi þessi lokun mjög að þjóðinni, togaraútgerð og togarasjómönnum. Það opnuðust nýjir markaðir fyrir fisksölur, m.a. hagstæðir fyrir skreið á Ítalíu og í Nígíeríu. Viðskiftasamningur var gerður við Sovétríkin 1. ágúst 1953, sem í kjölfarið keyptu af okkur frosinn fisk í miklum mæli, niðursuðuvörur og ullarvöru. Íslendingar keyptu af þeim allar sínar brennsluolíur og bensín, ásamt timbri, járn og öðrum byggingarvörum. Einnig tókust mikil viðskifti við A-Þjóðverja, Tékkka og Pólverja, auk t.d. Ísraels. Allur íslenskur fiskur seldist því greiðlega, reyndar með jafnvirðis kaupum, eða svonefndum „clearing“ viðskiptum, sem Íslendingar urðu sérfræðingar í. Íslendingar komust af nýlendustiginu, m.a. með uppbyggingu frystiðnaðar og fiskiðjuvera. En Bretar og Bandaríkjamenn misstu af öllum olíuviðskiftum við Íslendinga í meira en 30 ár þarna á eftir.

Tár í bjórnum. - „There is a tear in my beer”

Fyrir Kanadamann var þetta dulin blessun. Fyrsti geimfari Kanadamanna, Bjarni Tryggvason, er fæddur á Íslandi, og flutti til Kanada 7 ára, árið 1953. Faðir Bjarna, Svavar Tryggvason, hafði líka verið fluttur, 7 ára, árið 1923, ásamt fjölskyldu sinni, hreppaflutningi frá Reykjavík, á sveit sína í Svarfaðardal, eftir að faðir hans, og afi Bjarna, missti fót í vinnuslysi á togara. Svavar Tryggvason gat ekki beðið betri tíma, enda lítt fyrirsjáanlegir árið 1953. Hann segir í viðtali við Morginblaðið 2.4.2005 : „vestra bættist sjöunda barnið við... Svavar segir:

Við vorum í fyrsta þorskastríðinu (löndunarbannið) og það var ekkert hægt að þéna á trollurunum. Okkur stóð ekkert annað til boða en fara í braggann. Ég lét ekki bjóða þessari átta manna fjölskyldu það, og sagði : „Ég er farinn”.

¹⁰ Corson, bls. 255

Löndunarbannið varð þarna endahnútur þess, að Ísland missti níu manna tápmikla fjölskyldu úr landi. Það var afturámóti happ Kanadamanna. Svavar kom öllum sínum börnum til mennta, og í háskóla. Í viðtalinu kemur fram sú hættu, sem íslenskir sjómenn lögðu sig í þegar þeir sigldu með mat til Breta í stríðinu. Svavar segir, í sambandi við geimflug sonar síns:

Alls staðar er hættu. Í stríðinu vorum við eins og sitjandi fuglar, vopnlausir úti á hafi með 50% möguleika á að komast af. Flestir, sem voru með mér, eru í sjónum

Og sægarpurinn grét-af gleði-, þegar geimskutlan lyfti sér á loft með son hans.

Ég var hérna og fylgdist með í sjónvarpinu. Ég var með bjór í hendi og grét af stolti þegar skotið reið af”.¹¹

Löndunarbannið er því orsök þess, að Kanadamenn og Íslendingar eiga sér saman geimfara!

Niðurlag

Breska stjórnin hafði enga skýra stefnu hvað varðar útfærslu Íslendinga í kjölfar Norðmanna. Breska ríkisstjórnin virtist reka sem „rótlaust þangið” eftir straumadyntum breskra togaraeigenda. Svo vikið sé að ævisögu Ólafs Thors, þá var Bretum fyrirmunað að sjá annað en hagsmuni bresks fiskiðnaðar. Þeir töldu sér trú um, að Íslendingar mættu sín einskis vegna smæðar sinnar, svo og, að Bretar hefðu helgað sér fiskveiðiréttindi við Ísland til eilífðarnóns, burtséð frá þróun hafréttarmála.¹² Hin blindu græðgi breskra togaraeigenda varð því leiðarljós hinnar bresku stjórnar gagnvart Íslandi.

Og ekki í síðasta sinn.

¹¹ Morgunblaðið 2.4.2005, bls. 30

¹² Ólafur Thors II, bls. 171

Heimildir

Corson P.F.R. *Call the middle Watch. An Account of Life at Sea in the Royal Navy 1905-1963.*

Jón Th. Thór. *The Extension of Icelandæ's Fishing Limits in 1952 and the British Reaction.*

Matthías Johannessen. *Ólafur Thors. Ævi og störf II.* Reykjavík 1981.

Morgunblaðið. 2. 4. 2005, bls. 30.

Robson, Robb. *Trawling. The Rise and Fall of the British Trawl Fishing.* Exeter 1996.

Sveinn Sigurðsson. *Sókn á sæ og storð. Æviminningar Þórarins Olgeirssonar skipstjóra. Skráðar eftir frásögn hans.* Reykjavík 1960.

The Dispute with Iceland. Memorandum submitted to the Council of Europe by the Government of the United Kingdom. 1955.